

Eski Yunan Tarihine Giriş: 5. Dersin Metni

20 Eylül 2007

1. Bölüm: Hesiodos'un Eserlerinde *Polis*

Profesör Donald Kagan: Evet, *polis*in yükselişinden söz ediyorduk ve ben Yunanlıların *polis*in önemi ve işlevi ile ilgili düşünceleri konusuna girmiştim, çünkü *polis* kent devleti ile tarihteki diğer kent devletlerarasındaki farkı ayırt etmek önemlidir. Devletin işlevinin ne olduğu kavramı çok çarpıcıdır. Geçenlerde size Attika'nın kuzeyinde Boitia'da ufak bir kentte yaşayan şair Hesiodos'tan söz etmek üzereydim. Kendisini çiftçi olarak tanımlar ve *İşler ve Günlerde* kardeşi ile yaptığı kavgayı ve kardeşinin *basileusa* rüşvet verip onu doğum hakkından yoksun bırakarak nasıl kötü davrandığını anlatır. Bir çeşit masal. Aslında güçlünün haklı olanı yenmesi öğretisini, şahin ile bülbül masalı olarak canlandırılıyor. Şahin, daha güçlü ile kuvvetini eşleştirmeye çalışmanın aptallık olduğunu söylüyor. Böyle davranan çatışmayı kaybedeceği gibi aynı zamanda da utanç ile yara da alacaktır. Daha kuvvetli kişilere karşı savaşmanın demek istemektedir.

Hesiodos ise bunun yanlış öğretisi olduğunu söyler. Adaletle gütüren yolda ilerlemenin daha doğru olacağını söyler. Çünkü adalet kızdığı zaman, -- adalet burada *Dike* adında tanrıça olarak kişileştirilmiştir --, ağlayarak bizi izler ve insanların toplandığı *polise* doğru yola çıkar. Etrafını karanlık bir sis kaplar, onu kovan, onunla yaptığı işlerde dalavere çeviren herkesi lanetler. Hesiodos, *polis* kelimesini aynı genel bağlamda birden fazla kez kullanmaktadır. Yabancılar ve yerel halk için adil kararlar veren ve adaletten ayrılmayanlar ile şiddet kullanan ve zalimce davrananlar arasındaki karşıtlığı ortaya koyar. İlk olarak *polis* gelişir ve halkı da gelişir. Ülkeler barış içinde yaşamaktadır ve Zeus da onları savaştan korur. Kıtık ve felaket yoktur. Sürülerinin yünleri sıktır. Karıları onlara çocuk doğurur. Ülkeleri o kadar verimli hale gelir ki, gemilere binip başka yerlere seyahat etme zorluğundan kurtulurlar. Burada Yunanlılar ile ilgili ilginç bir nokta var. "Tanrı aşkına, deniz seyahatleri yapmamaya çalışın, çünkü geri dönme şansınız çok az" diyen sadece Hesiodos değildir, çünkü Yunanlılar denizden çok fazla korktukları halde çok faal denizciler olup çıkmışlardır. Bence bunlar birbirleriyle ilişkilidir.

Adaletin, *Dikenin* yolunda yürümeyenlerden ne haber? Zeus onlar için sert cezalar verilmesini emrediyor. Çoğu kez tek bir adam yüzünden bütün *polis* cezalandırılıyor. Halk felaketler, veba, kıtlıkla boğuşuyor, kadınlar kısırlaşıyor, erkekler ölüyor. Bir diğer zaman, Zeus büyük bir kamp kurmuş insan topluluğunu yok ediyor veya kentlerini duvarları veya açık denizdeki gemileri yakıp yıkıyor. Eh! Hesiodos'un bu satırlarından *polis*in zaten var olduğunu anlıyoruz. Şuna da işaret etmeliyim ki, *polis* kurulmadan önce var olan yerleşimlerden bu şeklide söz etmek olası değildir. Eğer Hesiodos için verdiğimiz tarih kabaca doğru ise, ki konu tartışmalıdır, kesinlikle İ.Ö. 700'lerde *poleis*in ne olduğunu bilen insanlar bulunmaktaydı, yani *poleis* o zamanda artık vardı.

Ama bundan öte, Yunanlıların o erken tarihte bile, – ve hep böyle kalmıştır --, adalet kavramının *polis* ile doğrudan bağlantısı olduğu bir gerçektir. Adaletin var olduğu, olabileceği tek yer *polistir*. Yalnızca *poliste* yaşarsanız iyi bir yaşam sürebilirsiniz ve tabii *poliste* yaşadığınız zaman adil davranmak zorundasınız ve en önemlisi de davranışınız sadece kendinizi ve ailenizi değil, bütün toplumu etkiler. Unutmayın, tek bir adam bile bir *polisi* mahvedebilir. Toplumun önceliği ile ilgili çok kesin bir yargıdır ve *İlyada* ve *Odysseia*'da gördüğümüz değerlerden çok farklıdır. Hesiodos'un anlattığı dünyada Akhilleus veya başka birinin, "Eh! Siz bana hakaret ettiniz. Ben de artık *polisim* için çarpışmayacağım" dediğini düşünemezsiniz gibi geliyor bana. Bu, dünyada akıl almaz bir şey olurdu.

Bu bilgiyi edindikten sonra Yunan *polisi* için tarih boyunca sorun olacak bir durum ile karşılaşmaktayız ve bu gerçekten her çeşit uygar toplumda yaşayan tüm insanlar için bu güne kadar sorun olmaya devam etmiştir. Kişinin ve yakın ailesinin ilgilerini ve arzularını ve esenliğini genelde toplumunki ile nasıl bağdaştırırsınız? Birbirlerinden değişik ve karışmış gibi görünebilirler ve hatta gerçekten de böyle olabilirler. Bu durumda ne yapmanız gerekir? Yunanlılar için yanıt çok açıktır. *Polise* ilgi gösterilmeli ve onun yararına karar verilmelidir. Gelecekte bu savla karşılaşan insanların durumlarını göreceğiz. Ama pek de rahat bir durum olmayacak. Yunan tarihinin tümü için pek züppece bir görüş. Hayır, doğru olan kendine bakmak ve *polise* de "cehenneme kadar" diyebilmek. Ama işiteceğiniz bu değil. Tamamen aksini duyacaksınız. Az sonra, Sparta ile ilgili konuşmaya başladığımızda, Spartalı bir şair olan Tyrtaeus şiirlerinde göreceğiz. Tyrtaeus'un şiirleri yaşamlarının ve düşüncelerinin öyle merkezi haline gelmiştir ki, bu şiirleri Sparta ordusu yürüyüşte iken marş olarak kullanmıştır. Ama bunlara geri döneceğiz.

Şimdi, Yunanlıların iyice erken dönemlerde *polisle* ilgili düşüncelerini ve kişi ile *polis* arasındaki ilişki hakkında ne düşündüklerini gösterecek bir diğer belgeden haberdar olmanız gerek. Bu sefer Herodotos'dan söz ediyorum. Aslında tarihinin başlangıcında büyük Tiran *Kroisos*'un topraklarına, Lydia'ya yaptığı seyahatten bahseder. *Kroisos* aynı zamanda dünyadaki en zengin adamdır. Bu olayın gerçekten olup olmadığı pek önemli değildir, çünkü bence Herodotos kendisinin ve genelde Yunanlıların söz konusu sorulara bakışlarını anlatmaktadır. Gelelim *Kroisos* ziyaretine. *Kroisos*, Solon'dan gördüğü en mutlu ve talihli, – kullandığı sözcüklerde bu ikisi bulunur –, kişinin kim olduğunu söylemesini ister. Solon yaşını başını almış, çok saygı gören, Yunanlıların dünyaya gelmiş en bilge yedi kişiden biri olarak seçtiği adamdır. Yani onun ne düşündüğünü bilmek ilginçtir.

Daha önce *Kroisos* Solon'a muazzam servetini göstermiştir. Bu şahane serveti ve büyük talihi gözlemleyen Solon'a şöyle sormuştur, "Sence bildiğin en mutlu en talihli adam kim?" Nasıl bir cevap beklediğini biliyorsunuz. Solon cevap verir, "Atinalı Telloş". İddiaya girerim siz Atinalı Telloş'un adını hiç duymamışsınızdır. *Kroisos* da. Atina dışında da kimse de duymamıştı. *Kroisos* çok şaşırır ve neden Telloş'u seçtiğini sorar. Herodotos şöyle

cevap verir, “Onun önceliği kenti, *polis*’i geliştirmektedir ve güzel ve iyi oğullara sahiptir”. Kullandığı kelimelerin Yunancası tekil olarak *kalos kagathos* ve çoğul olarak da *kaloı kagathoidur*, bunlar bir çeşit formüldürler. Centilmen, en iyi insan anlamındadır. Eğer bir kişi *kalos kagathos* ise, yakışıklı ve iyi ruhludur, -- bir kişiden bekleyebileceğin her şey ondadır. Demek güzel ve iyi oğulları vardır, torunlarını görece kadar yaşamıştır, torunlar da büyümüştür vs. Bizim rahat diyebileceğimiz bir yaşam sürdürdükten sonra, sonu eşsiz bir görkemle bitmiştir.

Tellos Eleusis dolaylarında Atinalılar ile komşuları arasındaki bir savaşta vatandaşlarının yardımına gelir, düşmanı geri püskürtür ve savaş alanında kahramanca ölür. Atinalılar öldüğü yerde resmi tören düzenleyerek ona en yüksek onuru verirler. Özetlersek, Solon’un tanıdığı en mutlu, en talihli adam, kimsenin tanımadığı ölü bir Atinalıdır. Niye? Bunun anlamı ne? Bu pasajda, Yunan değerlerinin neler olduğunu açıklayan çok şey var. *Polis* ile ne kadar yakın bağları olduğunu ve yaşamlarında *polis*in taşıdığı önceliği görüyorsunuz. Her şey neden iyi gitmektedir? Çünkü kenti, *polis*i iyi gitmektedir. Kötü gitmekte olan bir *poliste* yaşayan kişi nasıl mutlu olur? Olası değil. İkinci olarak oğulları vardır. Şimdi, bunun ölümsüzlük ve ölümlülük ile ilgisi var. Yunanlılar kişisel ölümsüzlüğe inanmadıklarından herkesin ne istediğini nasıl anlayabiliriz? Ölümsüzlük. Bunun bir yolu, aileniz ve aile ismini geleceğe taşıyacak olan oğullarınız aracılığı ile. Eğer oğullarınız varsa, sağlıklı, başarılı iseler ve çocukları varsa isminiz geleceğe taşınacak, hatırlanacaksınız. Bu da bir çeşit ölümsüzlüktür.

Sonra tabii ölümsüzlüğün en mükemmeli vardır. Akhilleus ve diğer kahraman arkadaşları için olası ölümsüzlükle karşılaştırarak düşünün. *Polisiniz* için savaştınız ve *polis*iniz için savaştığınız asil bir şekilde öldünüz. *Polisiniz* sizi en görkemli şekilde şereflendirecektir. Herkes bilecektir ki, sizin *polis*iniz var oldukça sizin anınız da var olacaktır. Bunun kanıtı da Herodotos’un bildiği ve anlattığı öyküdür. Başka öykücüler de olacaktır. Aslında doğru bir yaklaşım. Herodotos sayesinde yıllar sonra, şimdi burada Tellos’dan söz ediyoruz. Ama önemli nokta şu ki Tellos, *polisteki* yerinden, *polis* için yaptığı işlerden ötürü, ödülü bu çeşit ölümsüzlük olmuştur.

*Polis*in diğer kent devletlerinden daha değişik olduğunu kanıtlamaya çalışıyorum. Kişinin kenti ile neden ilişkisi olduğunu ve neden kentini sevdiğini açıklamaya çalışan düşünceleri olan diğer hiçbir ekin bilmiyorum. Konuya açıklık getirmek için kullanmak istediğim son belge, Solon’un şiirleridir. Daha sonra göreceğimiz gibi Solon Atina’da çok önemli politik bir kişilik olacaktır ve bir noktada Atinalılar, Atina için yeni anayasal kanunlar yapması için ona tek kamu görevlisi olma onur ve sorumluluğunu verecektir ki, bu çok önemli bir görevdir. Bunu yaparken ve yaptıktan sonra saldıranlara karşı kendisini korurken, davranışlarını savunmak ve yaptığı kanunların asıl altında yatan düşüncelerini açıklamak için bir çeşit politik broşürler yazmıştır.

Bildiğiniz gibi en erken yazı şekli düz yazı olarak değil, şiir olarak vardır. En azından Yunanlılar için bu doğrudur. Çünkü yazı kullanmaya başlamadan önce insanlar, anımsamak istediklerini şiirle anımsarlar. Bunun sizin için geçerli olup olmadığını

bilmiyorum, ama benim kuşağımdaki kişiler için geçerlidir. Okulda bize öğrettiklerini şiirle size de öğrettiseler, unutmak istesek de unutamayız. Düz yazı olarak anımsamamız gereken şeyleri de ne yapsak anımsayamayız. Olay ritimde. İddiaya girerim, hepiniz diğer şeyleri değil ama yaşamınız boyunca bildiğiniz şarkıları anımsarsınız. Şiir etkili bir mnemonik (anımsatıcı) yöntemdir. Her neyse, Solon'un yazıtları şiirle yazılmıştır ve hepsi iyi şiirdir. Böylece sözleri bize ulaşmıştır.

İşte şiirlerinden birinden bir parça, "Böylece kamu yıkımı her kentlinin evini istila eder ve avluların kapılarının bunu engelleyecek gücü artık yoktur, ama o yüksek duvarı atlayıp geçer ve kişi kaçıp odasına veya dolaba saklanmaya çalışsa da onu çekip çıkarır. Ruhum bana emrediyor. Atinalılara söylemeliyim, fena devlet sonucu bir kentin ne kadar kötülükle karşılaşacağını". Bunun Yunanca karşılığı *dysnomiadır* ve iyi devlet *eunomia* düzen ve tertip sağlar ve çoğu kez de kanuna uymayanları kelepçeler. Şimdi şunu anlayın: *Eunomia* sivilizasyon düzler, aç gözlülük ve hırsa son verir, şiddete engel olur, açmaya başlayan umutsuzluk çiçeklerini kurutur, yanlış kararları düzeltir. Hesiodos'un şikâyet ettiği o yanlış kararları anımsıyorsunuz değil mi? İşte *polis* kanuna uymayan kararları düzeltir, şişirilmiş emelleri yumuşatır ve tüm bölücü çatışmalara son verir. Bıktırıcı kinleri bastırır ve onun etkisi altında insanoğlunu tüm yaşamını uyum ve gönenç içinde sürdürür. Çok güzel! Bütün bu iyilikler nereden gelmekte? Tanrıdan mı? Hayır *polisten*. Kanunları iyi olduğu zaman devletin sağladığı *eunomia*dır, tersi değil.

Burada öne sürülen Yunanlılara özgü çok güçlü sava dikkat etmenizi istiyorum. Kanunları *polis* yapıyor. Modern kanun düşüncesindeki gibi olumsuz bir şey değil bu, – örneğin Amerikan Anayasasında olduğu gibi. Yani yanlış davranışa engel olmak, yanlış davranışı cezalandırmak değil amaç. Homeros'ta *polis*in yapmak istediğiyle bir değil. İnsanoğlunun karakterini şekillendirmek istiyor. İyi bir *polis*, iyi kanunlara uymak kentlileri daha iyi yapar. Sadece kötüyü yenmez, iyiyi de yaratır ve düzgün hareket eden kentliler de yaratır. Bu nokta çok önemlidir, çünkü bildiğimiz bütün Yunan kentleri bunu yaptıklarını iddia ederler. Anayasası ne olursa olsun, birbirinden ne kadar değişik olursa olsun, devlet iyi insan yetiştirmek, insanlar da iyi olmak zorundadırlar.

Bu çok değişik. Amerika'nın bu gibi şeyler ile ilgili düşünceleri hiçbir şey yapamayacağımız yönündedir. Kanunlar insanları iyi veya kötü yapamazlar. Onları olduğu gibi kabul eder ve ona göre davranılır. Ama eski Yunanlılar için bu yeterli değildi. Kurucu atalarımızı düşündüğünüzde, insanların kötü davranacağı beklendiğinden, adalete en yakın ortalama bulmak için, iyi bir anayasanın kötülükleri dengeleme özelliği olması gerektiğine inandıklarını görürsünüz. Bunu ancak kötü olarak düşünülen, çarpışan istekleri dengeleyerek elde edebilirsiniz; hizi kötü olarak kabul ediliyordu ama kaçınılmazdı. İnsanlara, "hizipleşmek iyi değildir" diyerek hiziplere engel olunmaz. Her zaman bütün toplumu düşünmek zorunluluğu vardır. Amerikan Anayasası bu değildir, ama Yunan anayasaları böyleydi. *Polis*in görevi böyle insanlar yapmaktı. Aslında Amerika Anayasası büyük bir politikada bir kuram devrimi gerçekleştirmiştir. Anayasanın öncelikli görevi insanları daha iyi yapmak olmadığına karar vermiştir. İnsanları oldukları gibi kabul edip, devletin onları çeşitli biçimlerde kontrol altında tutması gerektiğine inanmıştır.

Bunların Yunan fikirlerinden ne kadar değişik ve *polis*in ne büyük sorumluluk altında olduğuna dikkat etmek çok önemli. Kentli yurttaşların devlete çok büyük destek vermeleri gerekmektedir.

2. Bölüm: Vatandaş

Bu konuyu bitirmeden önce vurgulamak istediğim bir şey var, – ‘kentli yurttaş’ sözü. Yunanca *politas*, *polis* sözcüğünden gelmektedir. *Poliste* yaşayan kişidir; kentli yurttaşdır. *Polisten* önce dünyada hiç yurttaş olmamıştır. Ya bir tanrının, ya bir kralın, ya bir tanrı temsilcisinin, ya da bir kabile reisinin, her kimse, kullarına uymak gerekir. Yani sahiplenilmişlerdir, ama kentli yurttaşın sahibi yoktur. Dünyada çok yeni bir şeydir bu ve değişik şekillerde önümüze çıkıp Yunan tarihinin gidişatını nasıl değiştirdiğini daha göreceğiz.

Bütün bunlar size az önce sözünü ettiğim bir sorunu simgeler. Hepimiz bu doğal bencillik ile doğarız. Her zaman kendi çıkarlarımızı gözetiriz ve kısa zamanda bir aile oluştururuz. Bir dereceye kadar o ailenin çıkarlarını düşünürüz, ama, toplumun gereksinimleri ile bu ikisi nasıl bir araya gelecektir? Yunanlıların her zaman boğuştuğu sorun ama 5. yüzyıla geldiğimizde, evet, İ.Ö. 5. yüzyılın geç döneminde, Thukydides’den okuyacağınız, şahane bir belge önümüze çıkar; İ.Ö. 431-430 kışındaki Perikles’in cenaze söylevidir bu. Bence Perikles’in büyüklüğü, çok düşündükten sonra, aklına gelebilecek en iyi çözümü ortaya koymasından gelmektedir. Kişinin en büyük gereksinimi ve kişisel ve ailevi amaçları ancak *polis* aracılığı ile karşılanabilir ve esenliği *polis*inki ile birbirinden ayıramayacak kadar iç içedir.

Bunu kabul etmeyebilirsiniz ve kuşkusuz kişiler zaman zaman baskıyı fazla bulmuşlardır, ama ilginç olan idealdir, savdır, kuramdır. Bir insan olarak istediğiniz ve gerek duyduğunuz şeyleri bu büyük toplumun aktif ve sadık bir üyesi olmadan elde edemezsiniz. Yaşamdan beklediklerinize de ancak bu yolla kavuşabilirsiniz. Bu görüş, Aristoteles’de gördüğümüz gibi, özgür *polis* tarihinin sonlarına doğru insanoğlu için çok gerekli olmuştur. Yaşamın merkezidir ve Yunanlıların özgürlüğe olan düşkünlüklerini, *polis*in özerkliğini, *polisi* güzelleştirme ve olabildiğince yüce duruma getirme çabalarını açıklar. Tüm bunlar kulağa çok hoş geliyor, ama doğallıkla bir de kötü yanı var ki, o da her *polis*in büyük olma isteği. Yunan olduklarından komşularından daha büyük olmak isteğinin yarattığı anlaşmazlıklar aralarında birçok savaşa neden olmuştur.

3. Bölüm: Yunanlı Çiftçi ve Polis’teki İşlevi

Şimdi *polis*in diğer yönlerine bir göz atalım; düşüncelerine değil de daha çok işlevine, işlevinin nasıl geliştiğine ve bu gelişmenin en görkemli döneminde, yani Klasik Dönemde öne çıkan özellikleri nasıl şekillendirdiğine bakalım. Üç şeyden söz etmek istiyorum. Bir

tanesi, Karalık Çağ sonunda *polis*in ortaya çıktığı sırada, insanların geçimlerini nasıl sağladıkları, ikincisi nasıl savaştıkları ve üçüncüsü de, – bu sıra önemli değil –, nasıl yönetildikleri veya daha doğrusu, kendilerini nasıl yönettikleridir. Kanımca *polis*in nasıl oluştuğunu, o duruma nasıl geldiğini ve size söz ettiğim düşüncelere nasıl inanarak gereklerini yerine getirdiğini anlamak için bu üç şey gereklidir.

Bir kez söyleyeyim ki, bu, çok tartışmalı bir konudur. Biraz geri gideyim. Benim Yunanlılarla ilgili bir tarihçi olduğumu anlayan ve konu ile ilgilenen kişilerin hep sordukları bir soruya cevap vermeye çalışmışımdır. Derler ki, “Evet evet, Yunanlılar şahaneydi. Çok büyük başarıları oldu. Mucizeydiler. Altın çağ idi vs vs. Ama söyleyin bakalım nasıl oldu bunlar? Ne yaptılar? Niye onlar da, başkaları değil?” Diğer bir bilim adamının bulduğu parlak bir çözümle karşılaşana kadar sadece şakalara değinip duruyordum.

Anımsıyorum, sizler doğmadan çok önce Sid Caesar’ın bir televizyon gösterisi vardı. Bu şovda görünüşte her konunun profesörü komik bir Alman/Avusturyalı sıklıkla boy gösterirdi. Sonra Carl Reiner, güya günün konusu olan şey ile ilgili sorular sorardı. En iyi anımsadığım, büyük bir pilot ve havacının olduğu, kısa süre için yere indiği programdır. Carl Reiner ona sorular sorar, o da komik Alman şivesi ile aptalca yanıtlar verir. Ama sonunda Reiner şöyle der, “Katıldığınız için teşekkürler ama, seyircilerimizin çok bilmek istediği bir şey var, çok basit bir soru gibi görünüyor ama anlaması çok zor. Bu uçak gibi büyük, kocaman ağır bir şey nasıl havaya kalkıyor?” Cevap, “Çok basit bir soru. Yani biliyorsunuz kanatları böyle, hava geçiyor, sonra motoru var ve nasıl havalandığı da mucize”. Ben de Yunanlıları böyle anlatıyordum, çünkü daha iyi bir fikrim yoktu. Coğrafya, şu, bu, diye geveleyip duruyordum.

Sonra Batı’dan büyük bir ses yükseldi, California Fresno State’de profesör olan Victor Davis Hanson. Konu hakkında düşünerek, olağanüstü zekası ve Yunanca ve Yunanlılarla ilgili derin bilgisi ile konuya mucizevi bir öge ekledi. Kendisi çiftçidir. Sanıyorum California Central Valley’de 19. yüzyıldan beri toprak işleyen bir ailenin beşinci kuşağındandır. Burası bölge iklim ve coğrafya yönünden Yunan çiftçilerinin içinde bulunduğu şartlara yakınlık göstermektedir. Hanson bu benzerliklerin potansiyel olasılıkları olduğunda düşünmekte haklıydı. Böyle bir ortamda yapılan çiftçilik incelendiğinde *polis*in gelişmesi hakkında çok şey öğrenilebileceği sonucuna varmıştır. Bu da neler olduğunun anlaşılmasında en önemli anahtar olmuştur. Bu konuda benden duyduğunuz her şeyi ben Hanson’dan öğrendim.

Bir adamın aklına gelen bu parlak, göz alıcı fikir, her yönden saldırıya uğramış ve tartışma yaratmıştır. Karanlık Çağlarla başladığınızda Yunan nüfusunun Miken Dönemine göre çok azaldığına genelde herkes katılır. Besleyebileceği nüfus yönünden az insan vardır. Nüfusu beslemek için toprağın işlenme şekline bakmak istediğinizde, bize yardım edecek delilleri Homeros şiirlerinde bulabiliriz. Hanson da buna odaklanmıştır. Homeros’un dünyasında önemli olan şeylerin birimler olduğunu görürüz. Buna aile diyebiliriz ki, –Yunanca karşılığı *oikos* –, aslında “ev/hane” demektir. Ama anlamı ailenin işlediği toprak ve

ailenin kendisi anlamına gelmektedir. Görünüş nedir?

Evet *Odyseia*'da Odysseus'un babası Kral Leartes'in evi olarak çok iyi bir *oikos* örneği buluruz. Odysseus kral olduğundan her nedense hala yaşamaktadır ama artık emeklidir. Bir asildir, eski kraldır ama toprağı işlemektedir. Yaptığı çok aydınlatıcıdır, çünkü Hanson'a göre, daha eski bir biçemden (stil/uslup) geçiş dönemidir bu. Eski usulde, Yunan standartlarına göre, daha geniş çiftlikler düşleriz ve her yeri talan edip çalabildiklerini çalan asker grupları vardır ortada. Yunanistan'da hayvan yetiştirilir, ama büyükbaş değil, daha çok koyun ve keçi vardır buralarda. Aynı zamanda asillerin savaşları için çok önemli olan at da yetiştirilir.

Şimdi aradaki büyük karşıtlığı ve değişimi görmek için Miken uygarlığına bir adım geri dönelim. Eski Orta Doğu krallıklarını ve merkezden yönetilen kolektif tarımı ve çiftçilik veya hayvancılık yapan kişileri hatırlıyor musunuz? Hiçbir kişisel girişime geçit yoktu; tamamen denetim altındaydılar. Bu uygarlık diğer eski Akdeniz uygarlıkları gibi iyice gelişmişti. Mükemmel şarap yapabilmek için nasıl üzüm yetiştirmeleri gerektiğini biliyorlardı. En iyi kalite yağ elde etmek için nasıl zeytin yetiştirip nasıl işleyeceklerini de biliyorlardı. Ağaç dikimini (arboriculture) de yapıyorlardı; çok iyi meyve veren ağaçları vardı. Tarımsal beceriler yönünden ileri bir uygarlıktı. Özellikle üzüm ve zeytine aşî yapmak, geliştirmek ve ıslah etmek için teknikleri biliyorlardı. Çıkıp bunları sadece dikemezsiniz. Eğer, – aradığım bir kelime var, iki tarımsal şeyi karıştırırsanız ne elde edersiniz? Evet!- Yenebilir olması için melez veya *hybrid* (dönüştürülmüş) ürün olması gerekir. Bu bilgi sarayda mevcuttu, krallar ve etrafındakiler herkese neler yapılması gerektiği ile ilgili iletiler, emirler yağdırırlardı. Ama saray uygarlığı yıkılınca bütün düzen de altüst oldu. Nüfusun bu kadar azalması, Karanlık Çağın bu denli karanlık olması, yaygın fakirlik, açlık, büyük ölçüde bu nedene bağlıdır. Ama daha önce bundan söz ettiğimizde de söylediğim gibi, bir şeyler yapabilmek, öğrenmek ve daha kuvvetlenmek için özgürlük de böylece sağlanmıştır.

4. Bölüm: Mal Varlığı ve İçteki Kolonizasyon

Karanlık Çağın bir noktasında, ki Hanson olasılıkla İ.Ö. 8. yüzyılı önerir, en büyük değişim meydana gelmiştir. *Oikos*, kendisine ait olan bir toprak parçası ele geçirmiştir. Bunun Yunanca karşılığı *kleros*dur. Artık aile bu toprağın sahibi olduğunu biliyordu. Şimdi sahibi idi, gelecek sene de sahibi olacaktı ve aile içinde toprak babadan oğula geçecekti ve bu da her şeyi değiştirdi. Bu çeşit ümit doğurdu ve işlediği toprağı iyileştirmek ve daha verimli hale getirmek için gerekli her türlü yatırımı yapmaya temel oluşturdu insanlar arasında. Bu çabalara değerdî, çünkü siz ve sizin çocuklarınız elde edecekleri ürünü toplamak için orada olacaktınız. Hanson'ın dediği gibi *kleros* veya tek kişiye ait olmayan, ama devamlı olarak tek bir çiftçi ailesinin veya *oikosun* sahip olduğu toprak parçası kavramı böylece oluştu.

Hanson'nın işaret ettiği gibi, daha önce toprağı işleme şekli ile bunun arasındaki farka

bakin. İnsanlar toprağı ya geniş arazi sahibinden kiralıyorlardı ya da ücret veya sadece ürettiklerinin bir kısmı karşılığında işçi olarak çalışıyorlardı. Toprağı işlemek zorunda olan serfler ve hatta bazı yerlerde köleler, yapabileceklerinden değil, ama ürünlerinin, ağaçlarının, asmalarının hacmini büyütmek ve kalitesini geliştirmek için teşvik bile edilmiyorlardı. Toprağın tapusu ellerinde olmadan bu riski almak da istemiyorlardı. Bir kez tapuyu aldıklarında kalıcı ürünler ekmeğe başladılar ve bu da toplumun bütün temelini ve değerlerini ve bunlarla beraber yaklaşımları değiştirdi. Kısacası Hanson'a göre, aile çiftliği buluşu insanlık tarihinin çok önemli, en kritik noktasıdır ve Yunanistan dışında benim bildiğİ başka örnek yoktur. Tabii bunların hiç biri bir gecede olmaz, yavaş yavaş gerçekleşir.

Bu değişimler, İ.Ö. 900 ila 700 tarihleri arasındaki dönemde zaman ilerledikçe hızlanarak meydana gelmiştir. Sonra nüfus artmıştır. Elimizde bununla ilgili çok kuvvetli arkeolojik kanıtlar var. Yunan topraklarında gittikçe daha fazla insan yaşamaya başlamıştır. Ne yapıyorlar onlar? Bir noktaya kadar daha fazla insan olması iyiydi. Çalışacak fazla kişi olması üretimi arttırır. Fakat o noktadan sonra, nüfusu doyurmak için üretilenden daha fazlasına gerek duyulması eldeki işlenen toprağı genişletme isteğini doğurur.

Bu birkaç yoldan gerçekleşir; bunlardan çok önemli olanı, Hanson tarafından iç kolonileşme olarak vurgulanan şekildir. Tarım yaparken doğal olarak en iyi, en bol ürünü verecek en verimli toprağı öncelikle yönelmeniz doğaldır. Başlangıçta böyledir. Daha fazlasına gerek duyulduğunda, "Ben sadece en verimli yeri ekerim" diyemezsiniz. Fazla toprağı gerek olduğu için verimli olmadığından daha önce kimsenin ekmediğİ bir yere yönelirsiniz. Böylece çok çalışarak ve becerilerinizi kullanarak verimi düşük toprak oyuna katılmış olur. Hanson tarafından vurgulanan bu nokta çok önemlidir. Bunları anlamak için çiftçi olmanız gerekir, – denediğiniz her şey başarıya ulaşmayabilir. Hanson'ın çiftçilikle ilgili çizdiğİ resim, Homeros'un anlattığı Zeus'un iki küpüne benzer. Talih çoğuş zaman kötüdür; başarılı olmak zordur ve talih, beceri, azim ve çok çalışma karışımı, bu çiftçilerden hangisinin başarılı olup hangisinin olmayacağı belirler. Anımsamanız gereken önemli nokta bu işte.

5. Bölüm: Yeni Çiftlik

Başarı da olacaktır, başarısızlık da. Hanson Batı'da geniş çapta emlak edinmenin asıl başlangıcını anlatır. Hanson'ın kuru üzüm elde etmek için üzüm yetiştirdiğİ bir çiftliği vardır. Galiba bütün kuru üzümler Fresno'da yetişiyor, değil mi Curtis? Bunun nasıl yapılacağı, istediğiniz çeşit üzümün nasıl yetiştirileceğİ, bağcılık ve ağaç dikimi aslen Asya'dan öğrenilmiş. Asyalılar çok ilerideydi ve Yunanlıların dışa açılmalarıyla sağlanan iletişim sonucu bunlar öğrenildi. Biz de bu gibi işlerin nasıl çok iyi yapıldığını görüyoruz.

Her şey birbirinden değişik şekillerde yetiştirilir. Hanson'ın anlattığı bu yeni çiftliğin size bir resmini çizeyim. Yoğun tarım yapılmaktadır. Yani geniş tarlalara ürününüzü dağıtarak kaba bir biçimde tarım yapılmıyordu. Toprağın her parçası gerekiyordu. Çoğuş yerde

istediğiniz ürünü yetiştiremezsiniz. Bu nedenle orada yetismeye elverişli başka bir ürün buluyorsunuz; tablo bu. Böylece, ürünleriniz çeşitlilik gösterir. Bunlar Akdeniz iklimine uygun tipik ürünlerdir. Herkesin hububata gereksinimi vardır; ekmek bildiğiniz gibi yaşam için temel bir gıda. Toprağınızda hububat yetiştirmeyi deniyorsunuz. Nerede yetişiyorsa orada yetiştiriyorsunuz. Eğer beceremezseniz başka yerden almak zorundasınız. Zeytin size geçen gün anlattığım nedenlerden ötürü çok önemli. Çoğu zaman buğday veya hububat yetişmeyen yerlerde sebze yetişebilir. Ağaçlardan meyveler, – bir şey unuttum mu Curtis? Söylemediğim ürün kaldı mı? İşte yaptığınız işler bunlar.

Bunlarla ilgili birçok şeye dikkat edin. Hepsi yaşamak için size gerekli olan şeyler. Bütün besin grupları var. Et ve balıktan söz etmedim tabii, ama dünyanın bu bölgesinde ikisine birden pek rastlanmaz. Koyun ve keçi olduğu için et vardır, ama sığır bulmak çok zor olur. Yunanlıların pek fazla et yemediğini anlamanız gerek. “Balık yok mu?” diyebilirsiniz. Yani nereye baksanız her taraf suyla çevrili olduğuna göre. Yunan sularında pek balık yaşamaz. Yani balık yok demiyorum ama bol değildir. Newfoundland kıyıları değil buraları. Yunanlılar balık yerler, ama çok değil. Proteini biraz ondan bundan, sonra ekmek, zeytinyağı, meyve, sebzeler, peynir, süt ve bu gibi şeylerden alırlar.

Tarihte çiftçilerin öğrendiği şeylerden biri, sadece ürün yetiştirirseniz kazançlı olmanın çok zor olduğudur. Çünkü insanlar doğal olarak yetiştirdiğiniz ürünü sizin yetiştirdiğiniz şekli ile kullanmazlar. Yine üzüm ve zeytini düşünüyorum: Bunlardan çoğunlukla zeytinyağı ve şarap yapıyorlardı. Ne yaparsınız? Eğer fakir bir çiftçi iseniz, ürününüzü, gerekli sıvıya dönüştürecek aracıya gönderirisiniz. Kârınızın büyük bir bölümünü de o alır. Ama çiftçiler böyle yapmamışlardı. Gerekli araçlar edindiler; son ürünü elde etmek için gereken üzüm ve zeytin ezme aletlerini aldılar ve daha başarılı oldular. Çiftçi olarak başarılı olmak istiyorsanız yapmanız gereken bir şey daha var. Ürettiklerinizi ertesi sene gerektiği zaman kullanmak üzere depolayacağınız bir yerin olması çok yararlıdır. Satacağınız üretim fazlası da istenir. Erken dönemlerde bu olasılıkla bir takas sorunu idi. Üretmediğiniz ama size gereken ürünlerle değiş tokuş yapabiliydiniz. Kâr getiren bu durum eğer ürününüz bozulursa bir işe yaramaz. İşte seramiğin önemini böylece anlamamız çok önemli. Ürünü uzun zaman bozulmadan tutacak, çok iyi kapatabilen saklama kapları yapmak zorundaydılar ve bunu yaptılar da.

Bu çiftliklerle ilgili anlamamız gereken başka bir şey de, gerçekten küçük, ne kadar küçük olduklarıdır. Tipik bir çiftlik belki 40 dönümdür, yani çok ufaktır. Doğal olarak bazıları daha büyüktü, ama tarım aristokrasisinin meydana çıkmasından değil, ufak aile çiftliklerinden oluşan tarımsal bir toplumdaki söz ediyoruz. *Polis* oluşurken bu çeşit tarımın gelişmesi ile beraber kölelik de ortaya çıkar. Tabii kölelik hemen insanlık tarihi kadar eskidir ve Homeros’un dünyasında da zaten vardır, ama Karanlık Çağda çok az köle bulunuyordu, çünkü köle sahibi olmak için zengin olmak gerekir. Zenginlik olmadan köleniz olamaz, çünkü köleleri en azından doyurmanız gerekir ve ne kadar kötü efendi olursanız olun, ölü köleler işe yaramaz. Olasılıkla onları edinmek için para da vermişsinizdir; makine gibidirler. Ölen kölenin yerine yeni bir makine almanız, hayatta

iken de onu doyurmanız gerekir. Dolayısıyla çok fakir bir toplumdaki söz ederken fazla kölelik göremezsiniz. Ama şu da doğrudur ki, tanımladığım aile çiftlikleri oluşmaya başlarken, köleleri üretken olumlu bir şekilde kullanmak için yollar bulunmuştur. Kâr bakış açısından olumlu demek istiyorum.

Bunun nedeni de, eğer tek bir ürün yetiştiriyorsanız, onu ekersiniz, bakımını yaparsınız ve zamanı gelince de ürünü toplarsınız. Arada ne yaparsınız? Yapacak pek fazla iş yoktur. Köleyi sadece kısa bir dönem çalışması karşılığında bütün sene boyunca doyurmanız gerekirse pek kârlı olmazsınız. Fakat Hanson'ın anlattığı çiftlikte bütün yıl boyunca iş olduğunu düşünmek hoş, çünkü değişik ürünlerle değişik zamanlarda ilgilenmek gerekir. Diğer yandan her ürün değişik çeşit ilgi ister. Bazılarının devamını sağlamak için çok çalışmak gerektiği için yararlı ve kârlı çok iş olur. Böylece, bu ufak çiftliklerde bir veya iki kölenin bulunmasını sağlayacak kadar kâr elde edilir.

Demek istediğim, köle dediğim zaman, eski Güney plantasyonlarındakileri unutmanız. Çünkü sadece bir veya iki köle varsa, efendileri de onların yanı sıra çalışıp onların yaptığı işin aynısını yapıyordu ve aynı zamanda kölelere yol gösterip neyin ne olduğunu söylüyordu. Daha iyi anlamak için, bu adamları tutulmuş işçi olarak düşünün. Yani evde yaşayıp olasılıkla hep beraber karın doyururlar ve evin efendisi ile birlikte çalışırlardı. Tek fark, özgür kişiler değil, köledirler. Bu aile çiftliklerinin meydana çıkması *polise* vatandaşlık özelliği, yani kendi kendilerini yöneten özgür adamların bulunduğu yer özelliği vermesi komiktir. *Polis* böylece özgürlüğü keşfederken aynı zamanda köleliğin büyümesi de ona eşlik etmiştir. Hem kölelik hem de özgürlük Yunan dünyasında beraber yürür.

Elimizdeki belgeler arasında Khios adasından gelen ilginç bir yazıt parçası var. Hanson'ın 8. yüzyıla tarihdediği bu parça söylediklerimizle ilgili. Üzerinde az bir yazı bulunur ve bir çeşit kent konseyinden söz ettiği açıktır. Elimizdeki ilk gönderme bu. Yunanca sözcükler, *boule he demosia*, "en iyi şekilde halk için meclis," olarak çevrilebilir. Halkın meclisi olmayabilir çünkü o zaman demokratik bir şey olur. Bu meclis daha çok oligarşik veya aristokratiktir. Önemli olan nokta daha önce böyle bir şey duymamış olmamız. Şurası açık ki, halk ile ilgili, bir çeşit politik rol oynayacak resmi bir grup vardır. *Demosia* sözcüğü *demostan* gelir ve *demos*, "halk, bütün halk," demektir. Anamlardan biri budur ve konumuzla ilgili anlam da budur. Hanson'ın işaret ettiği gibi sadece erken dönem Yunanistan'da özgür çiftçiler, topraklarının tapusuna sahiptirler, köleleri vardı ve sözünü ettiğim bu meclisten dolayı kendi toplumlarının denetimini ellerinde tuttular. Bu süreç içinde politik gelişme geç de olsa meydana çıkmıştır.

Hanson'ın dediği gibi, bu yeni çiftçi, sadece değişik çiftçi değil, aynı zamanda değişik bir kişiliktir de. Politik rolü içinde bir vatandaş, asker, ama paralı asker veya bir kralın veya bir aristokrasinin askeri değil; savaşa gitme zamanı geldiğine karar vermiş ve devletin politikasını ve davranışlarında vereceği kararlarda etkin rol oynayacak bir asker vatandaştır. Geçmişte kral veya aristokrat olmayan hiçbir kimsenin olmadığı gibi bağımsız, ortaya çıkışı sırasında *polis*in belkemiği olan yeni bir çeşit adamdır. Abartmak

istemiyorum ama, eskilerden oluşmuş aristokrasi hala var olmaya devam etmektedir, onlar birden bire yok olmazlar ve uzun bir süre bu yeni bağımsız çiftçiler ile eski kurulu aristokrasi arasında sürtüşmeler devam edecektir. O eski aristokrasi hiçbir zaman yok olmayacaktır. Ben sadece o zaman için gerçekten çok yeni olan şeyleri vurguluyorum.

Bir şeyler daha ekleyebilirim. Hanson bize bir bilim adamı olarak eski tarım ve çiftçilikte olan gelişmeleri anlatırken, aynı zamanda etkin bir çiftçinin bugün olanlara gösterdiği tepkileri ve çiftçilerin başına gelenleri anlattığı *Rüyası Olmayan Tarlalar* kitabını yazmıştır. Konu bir Amerikan modern çiftçilik öyküsüdür. Batı Avrupa için de geçerli olan bu düşünceler daha çok çiftçilerin ortadan kalkması ile ilgilidir. Bundan söz etmeden geçmemin doğru olmadığı düşüncesindeyim. Hiç kimse bu konu ile ilgili bir şey bilmiyor. 19. yüzyıl sonunda Amerikalıların kaçta kaç çiftliklerde çalışıyordu? Yüzde yirmi, yüzde otuz? İnanın yüzde altmış ilâ yüzde yetmiş ve bu oran Amerikan tarihinde geri gittikçe yüzde doksan - yüzde doksanbeşe yaklaşır. İşte dünya tarihi budur; tüm insanlığı zamanının büyük kısmını çiftçilikle geçirmiştir.

Bugün Amerikalıların kaçta kaç çiftçilikle meşgul olmaktadır? Son gördüğüm sayı tekrar edilmeyecek kadar ufaktı; peki tam olarak bilemeyiz ama, ancak yüzde iki. Aranızda çiftçi tanıyanınız var mı? Nasıl? Demek hala çiftçilik yapılıyor. Tanrı korusun. Oğlu da mı çiftçi? Ciddi mi? Nerede bu? Şahane bir şey. Kendisine selamlarımı iletin. Bu mucize gibi bir şey. Ben hiç çiftçi tanımıyorum. Evet Hanson'ı tanıyorum. Onu da tanımasaydım hiç çiftçi tanımazdım. Evet çok fazla derine gitmek istemiyorum ama bu konuyla ilgileniyorsanız şu kitabı alın. Önemli olan çiftçilerin diğer çiftçi olmayan insan gruplarından, kritik noktalarda, tamamen değişik bir sosyal grup olması ve bütün bu işlerin nasıl yok oluşudur. Hiç kimse üstünde düşünmüyor bile. Bana 20. yüzyılda A. Birleşik Devletler'inde yaşam özelliklerini değiştiren en önemli şeyin ne olduğunu sorsanız, "Çiftçilerin yok olmasıdır" cevabını veririm. Bu durum dünyayı o kadar çok yönden değiştirmiştir ki, burada hakkı ile incelemem olası değildir. Ama Hanson'nın *Rüyası Olmayan Tarlalar* kitabını okursanız bu büyük değişim üzerinde kafa yorabilirsiniz.

6. Bölüm: Politikalar

Şimdi genelde bu olgunun ekonomik yönlerinden söz ettim, – bir dakika nerede olduğumu bulmak istiyorum. Söz ettiğim şeylerin kanıtları bunlar, ama, her şeyi kanıtlamaya kalkmayacağım, bu çok uzun sürer. Evet, bundan sonra söyleyeceklerim politika alanında. Eğer Miken dönemine bir kez daha bakarsak, bir çeşit despotizm görürüz. Bir çeşit lord, daha iyi bir terim bulunmadığından kral vardır. Bu hükümdar temelde herkesi yönetir ve herkes onun uyruğudur. Etrafında aristokratlar vardır ve birçok yardımcısı bulunur ama patrondur ve dünyanın her yerinde bu böyledir. Bundan sonra Karanlık Çağ kentlerini olabildiğince incelemek istersek, en iyi kanıtları bulmak için *Odyssea*'ya yönelmemiz yerinde olur. Doğallıkla bu kanıtlar kusursuz olmayacaktır, çünkü Homeros'un dünyasının karışık nitelikleri vardır, ama yine de Odysseus, onun evi Ithaka'dadır ve olup bitenler size değerli ipuçları verecektir.

O dünyada *basileus* denen, diğerlerinden bir yönden daha üstün olduğu kabul edilen biri vardır. Ama bu kişi herkesten de çok üstün değildir. Etrafında, *basileus* olduğunu öne süren bazı asiller bulunur. Daha doğru söylemek gerekirse, bu genelde aristokrat bir toplumdu diyebiliriz. Bu sonuca Homeros'un şiirlerine baktıktan sonra varmıştık ve Miken dünyasından sonra bile bu düşünce geçerli olmaktadır. Servetleri veya kişisel fiziksel kuvvetleri belki ataları nedeni ile, her nedenle olursa olsun, bazı kişiler toplumda denetimi *de facto* olarak (fiilen) ellerinde bulundurlar. Demek istediğim, eski toplumların aristokrasilerinde doğum hakkı, yani asil doğmak kritik bir ölçüt idi.

Evet! Tanımı, aristokrasinin tekil değil, çoğul olduğunu gösteriyor. Öyleyse aristokraside kararlar nasıl verilir? Tipik yanıt, "kurul" dur. Yani *boule* ve Yunanca'da "meclis" anlamına gelen *ekklesia* değildir. *Ekklesianın* anlamı, tüm erişkin erkek nüfusunun bir araya gelmesidir. *Boule* herkesin bir araya gelmesi değil, bir dereceye kadar otorite sahibi daha ufak bir topluluk olarak anlaşılır. Düşünceme göre erken dönemde bütün otorite onlarda bulunmakta idi. Fakat ilginçtir ki, bu Yunan toplumlarında, en erken dönemlerden başlayarak Miken benzeri olmayan bir yön bulunur. Bu da savaş söz konusu olduğunda, orduda çarpışan askerlerin düşünceleri sorulurdu ve aristokraside bile bir meclis bulunmakta idi. Ama kararları aristokratlar verirdi. Dahası kanunlar toplumdaki kurullar aracılığı ile çalışan aristokratlar tarafından yorumlanır ve uygulanırdı. Bu kurul üyeleri aristokratlar içinden seçilmiş olabilir veya toplumun büyüklüğüne göre tüm aristokratlardan meydana gelebilirdi. Fazla büyük olan kurullar işlevselliğini kaybedip başka bir şeye dönüşürler.

İşte başladığımız yer burası: Karanlık Çağ. *Polis* büyüyüp geliştikçe, ekonomik durumla ilgili size anlattıklarım meydana çıktıkça, bu başarılı çiftçiler, daha sonra anlatacağım gibi, *polisleri* için savaşan piyade asker olacaklardı ve piyade asker olarak ordunun çok önemli parçası haline geleceklerdi. Bu adamlar özgürlüklerinin ve servetlerinin, – servet dediğim zaman çok büyük değil, ama yine de zenginlik –, birleşimi ile önemli kişiler olmuşlar ve asker olarak üslendikleri rolden ötürü devletin yönetiminde, kendilerini yakından ilgilendiren kararlarda daha çok söz sahibi olmakta ısrar etmişlerdir. İleride daha yakından inceleyeceğimiz konulara baktığımızda bu insanların değişik yöntemlerle katılımında ısrar ettiklerini ve her devlet için varılan sonucun değişik olduğunun göreceğiz.

Bazen eski aristokrasi çok uzun zaman dayanarak değişiklik girişimlerini bastırmayı başarmıştır. Diğer zamanlarda ise, toplumdaki tatminsiz kişiler yani genelde sözünü ettiğim bu çiftçilerin bir araya gelip, halinden memnun olmayan bir aristokrati veya özellikle bir asker, bir komutan olarak kendisini kanıtlamış bir aristokrati seçerek ihtilal veya en azından darbe diyebileceğimiz bir yöntemle değişik bir çeşit monarşiye doğru yöneldiklerini yaygın olarak görürüz. Yunanlılar buna istibdat derlerdi. Bu istibdatlar devreleri değişik sürelerle devam etmişlerdir. Ama bir kez baştaki müstebit yerinden indirildi mi, o kentte bir daha tek-adam yönetimi hiç görülmez. İstibdattan sonra genelde kurulan oligarşidir. Ama dikkatinizi çekerim aristokrasi demedim. Oligarşi birkaç kişinin yönetimi demektir. Ama değişik olan, artık doğru yerde doğmak, servet sahibi olmak

temeldir. Bunun anlamı da, yeni zengin, yeni hali vakti yerinde kişiler yönetime katılacaklar ve yönetim biçimi olan oligarşi, klasik dönem boyunca Yunan kent devletlerinin yönetim biçimi olacaktır.

Demokrasi keşfedildiğinde zaman zaman çok tutulacak ve yaygınlaşacak ve birçok demokrasiler meydana çıkacaktır, ama hiç bir zaman *poleisin* çoğunluğunda görülmeyecektir. Tipik *polis*, bir çeşit Hanson tipi çiftçi kuruluştur. Çiftçi ve daha yukarı sınıf, politikada rol alır ve kentlerinin yönetici kadrosu olur. Piyade olarak savaşlar kararları alacak kişiler olacaklardır. Onlardan daha fakir olanlar ise dışarıda kalacaktır. Bunun için, bu başarılı aile çiftçilerinin her zaman demokrasiye yönlendiğini anlamanız çok önemli. Gerçekten tekrar vurgulamak istiyorum ki, demokrasi, çok olağandışı bir sonuç. Evet ekonomik değişim ve politik değişim ile ilgili bir şeyler söyledik. Bundan sonra çok dikkat çekici sonuçları olan askeri değişim hikayesi ile başlayacağım.

[Metin sonu]